

УДК 811.161.2'271(477.51)

ЛИСТИ ІВАНА МАЗЕПИ ДО ПЕТРА І ТА ФЕДОРА ГОЛОВІНА (1701 р.)

Підготували до друку та прокоментували **о. Юрій Мицик, Сергій Павленко**

DOI: 10.58407/litopis.240510

© Ю. Мицик, С. Павленко, 2024. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1580-1284>, <https://orcid.org/0000-0002-5388-6875>

У публікації двох листів Івана Мазепи до Петра I та Федора Головіна йдеться про направлення до Москви шести професорів Києво-Могилянської академії. Вони були відряджені до російської столиці за наказом царя. Гетьман особисто контролював виконання відповідального завдання. Така увага московської влади до авторів риторик, поетик, філософських курсів була пов'язана у першу чергу з необхідністю мати в Москві фахівців для забезпечення тріумфальних церемоній.

Опубліковані джерела додають чимало нових деталей, які доповнюють контекст доби початку 1700-х рр.

Ключові слова: Мазепа, Петро I, Головін, професори, тріумфальні церемонії.

Два листи І. Мазепи, що публікуються нижче, виявлені у невеликому рукописі Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (Ф. II, № 3470), який має назву «К истории киевской Академии». Він містить декілька копій документів, дотичних до важливої сторінки культурного впливу України на Московію. Збірник написаний почерком др. пол. XVIII ст. і копіст явно русифікував українські тексти оригіналів. Через це ми передаємо їх у такому вигляді, як зафіксовано в копіях. Зауважимо при цьому, що перша копія листа відома з опису відповідного фонду¹, а друга – опублікована у скороченому варіанті в 1901 р. істориком С. Голубевим² (тому подаємо текст повністю).

Який контекст появи цих послань володаря булави?

Ігумен Микільського монастиря, автор панегіриків про гетьмана, Стефан Яворський був разом із І. Мазепою в лютому 1700 р. в Москві як кандидат в єпископи на щойно відкрити Переяславську єпархію. Проте Петру I так сподобалася промова Яворського на похороні генералісімуса Олексія Шейна, що він «повелел поставити [Яворського] в єпископ»³, щоправда, не для Київської митрополії, а «в Великороссийской стране, где прилично, не в дальнем разстоянии от Москвы»⁴. Оскільки ігумен не погодився на це, його посадили під арешт⁵. С. Яворський письмово звертався до головного урядовця Московії Федора Головіна, щоб той «свободи мя от того пленения, в котором доньне обретаюся в Донской обители неисходно»⁶. Усупереч волі церковного діяча, його за суворим царським наказом 7 квітня 1700 р. «в Рязанскую митрополию в митрополиты посвятихом»⁷. Після

¹ 1701 р., травня 5. Донесення гетьмана І. Мазепи царю Петру Олексійовичу про від'їзд до Москви професорів Київської академії. *Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського* (далі – ІР НБУВ). Ф. II. Спр. № 3470. Арк. 1–1 зв.; Києво-Могилянська академія в документах і рідкісних виданнях з фондів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського: Каталог. Київ: НБУВ, 2003. Вип. 2. Документи з історії Києво-Могилянської академії за матеріалами фондів інституту рукопису (1615–1817). С. 47.

² Голубев С. Киевская Академия в конце XVII и начале XVIII столетий. Киев: Тип-я И. Горбунова, 1901. С. 96.

³ Резолюции на докладные статьи Федора Алексеевича Головина. *Письма и бумаги императора Петра Великого*. Санкт-Петербург: Государственная тип-я, 1887. Т. I. С. 337.

⁴ Устрялов Н. Письмо Патриарха Адриана царю 17 марта 1700 г. из Москвы. Приложения. *История царствования Петра Великого*. Санкт-Петербург: Тип-я II-го отд. собств. его имп. вел. канцелярии, 1858. Т. 3. С. 535.

⁵ Рункевич С. Письмо Стефана Яворского боярину и адмиралу Федору Головину (1 апреля 1700 г.). *Архивереи петровской эпохи в их переписке с Петром Великим*. Санкт-Петербург: Тип-я Монтевида, 1906. Вып. I. С. 140.

⁶ Там само. С. 141.

⁷ Устрялов Н. Письмо патриарха Адриана Т. Стрешневу Н. 7 апреля 1700 г. из Москвы. *История царствования Петра Великого*. Т. 3. С. 539.

смерті 15 жовтня 1700 р. патріарха Адріана Петро I зобов'язав нововисвяченого митрополита «ведать» частково патріаршими справами⁸ (провідною ж церковною установою натовість став Монастирський приказ). Оскільки головним заняттям митрополита у Москві було складання урочистих проповідей, панеґіриків на честь царя та його сестер, забезпечення постановок пафосно-героїчних п'єс, виготовлення тріумфальних воріт, прикрашених емблемами та сентенціями, то йому підпорядкували в 1701 р. у формі протекторства Московську слов'яно-греко-латинську академію⁹. Зрозуміло, це було саме тією улюбленою справою, якою жив духовний діяч у попередні десятиліття в Києві. Однак у Москві бракувало як знавців латини, так і спудеїв, які б могли брати участь у театральних-панеґіричних виставах. Рязанський митрополит гостро потребував помічників для реалізації поставлених перед ним завдань. Саме тому, згідно з царським указом поч. 1701 р., за поданням Яворського затребувано з Києва професорів «завесь в том же монастыре и Академии латинские учения»¹⁰.

Із листів І. Мазепа, оприлюднених нижче, можна помилково висувати, що Петро I вирішив підсилити київськими вченими освітній потенціал Москви. Насправді головних урядовців царя у першу чергу хвилювало питання організації тріумфальних церемоній. Через те володар булав навіть надав військовий супровід для затребування фахівців поетики, філософії, риторичного мистецтва з метою їх швидшого доправлення до російської столиці. Кияни-професори стали авторами креслень, сюжетів тріумфальних воріт, вітальних орацій, п'єс на честь Петра I, а зведені спудеї – виконавцями театральних, видовищних постановок¹¹ («Ужасная измена сластолюбивого жития»¹² (13 листопада 1701 р.)¹³; «Страшное изображение второго пришествия Господня на землю при державе благочестивейшаго, самодержавнейшаго государя нашего, царя и великаго князя Петра Алексеевича» (4 лютого 1702 р.)¹⁴; «Царство мира, идолослужением прежде разоренное...» (29 червня¹⁵ 1702)¹⁶; «Действо о семи свободных науках» (орієнтовно 1702–1703 рр.)¹⁷; «Торжество мира православного верховнейшим благочестия поборником...» (16 січня¹⁸ 1703 р.) та ін.).

Зазначимо, подекуди на початку 1700-х рр. для урочистого проходження-повернення Петра I та його війська в Москві зводили 3–7 тріумфальних врат¹⁹.

Місія з київськими професорами прибула до Москви 7 червня 1701 р.

Маємо чимало інформації про її учасників.

Рафаїл Краснопольський – добре знана постать²⁰. Його рік народження невідомий, помер 3 листопада 1711 р. Випускник Києво-Могилянської колегії, яку закінчив у 1693 р. Залишився у ній як викладач. У 1703 р. став першим ректором Московської слов'яно-греко-латинської академії і першим настоятелем Заїконоспаського монастиря у Москві. Його вважали найкращим після Яворського знавцем латини, богослов'я та «свободних учений». У 1704 р. киянина призначено архімандритом Симонового монастиря в Москві. У 1708 р. висвячено на архієпископа Холмогорського і Важського. Поховано Рафаїла Краснопольського у Холмогорах.

Є дані і про Йосипа Туробойського, який був викладачем і першим префектом Московської слов'яно-греко-латинської академії (1703 р.), викладав риторику та філософію. У

⁸ В історичній літературі митрополит отримав статус місцеблостителя патріаршого престолу. Та в офіційних документах тієї доби він ніде так не називався.

⁹ Смирнов С. История Московской славяно-греко-латинской академии. Москва: Тип-я В. Готье, 1855. С. 80.

¹⁰ Историческое известие о Московской Академии, сочиненное в 1726 г. от справщика Федора Поликарпова, и дополненное преосвященным епископом Смоленским Гедеоном Вишневым. Древняя российская вивлиофика, содержащая в себе собрание древностей российских до истории, географии и генеалогии российских касающихся, изданная Николаем Новиковым. Изд. 2-е. Москва: Тип-я компании типографической, 1791. С. 302.

¹¹ Смирнов С. История Московской славяно-греко-латинской академии. С. 81.

¹² Демина А. Эволюция московской школьной драматургии. Ранняя русская драматургия (XVII – первая половина XVIII в.). Москва: Наука, 1974. Т. 3: Пьесы школьных театров Москвы. С. 22.

¹³ Ефремова Н. Первый спектакль «школьного» театра Славяно-греко-латинской академии 1701 г. Вопросы театра. 2015. № 1–2. С. 191; Пьеса / Подг. текста В. Кузьмина. Ранняя русская драматургия (XVII – первая половина XVIII в.). Москва: Наука, 1974. Т. 3: Пьесы школьных театров Москвы. С. 51–53.

¹⁴ Там само. С. 84–128.

¹⁵ Морозов П. Очерки из истории русской драмы XVII–XVIII ст. Санкт-Петербург: Тип-я В. Балашева, 1888. С. 322.

¹⁶ Программа / Подг. текста В. Кускова. Ранняя русская драматургия (XVII – первая половина XVIII в.). Москва: Наука, 1974. Т. 3: Пьесы школьных театров Москвы С. 193–199.

¹⁷ Пьеса / Подг. текста А. Демина. Ранняя русская драматургия (XVII – первая половина XVIII в.). Москва: Наука, 1974. Т. 3: Пьесы школьных театров Москвы С. 127–192.

¹⁸ Морозов П. Очерки из истории русской драмы XVII–XVIII ст. С. 325.

¹⁹ Ерофеев А. Триумфальные арки. Увлекательная экскурсия по Северной столице. Санкт-Петербург: Центрполиграф, 2013. С. 6.

²⁰ Києво-Могилянська академія в іменах / Відп. ред. Брюховецький В. Київ: Вид-чий дім «КМ Академія», 2001. С. 292–293.

1704 р. автор друкованих праць із філософії²¹ разом з іншими викладачами написав книгу-опоминання символів тріумфальних воріт «Преславное торжество свободителя Ливонии, отмстителя неправедному хищению, пленителя и покорителя прегордого льва свейскаго ... победителя и триумфатора, великого града царя и велик. князя Петра Алексеевича»²².

Мелетій Канський викладав у цьому навчальному закладі граматику й риторику²³.

Про вищезгадану місію також писав і митрополит Варлаам Ясинський в листі до сина царя Олексія від 7 травня (27 квітня) 1701 р. і перераховував її учасників²⁴.

Прибулі кияни не лише задовольнили у Москві попит на творення високого рівня тріумфальних дійств²⁵, а й попутно кардинально вплинули на ритм освітнього процесу в тамтешній академії, піднявши його на порядок вище.

* * *

№ 1

1701, травня 15 (4). – Батурич. –

Лист гетьмана Івана Мазепи до боярина Ф.О. Головіна.

«Как скоро, по именному монаршему в[еликого] г[осударя] указу, в. г., его ц[арского] пр[есветлого] в[еличества] богомолец, преосвященный Варлаам Ясинский, митрополит киевский и галицкий и Малая Росии, выслал в царствующий великий град Москву честных и ученых иноков для учения детей, то я, нимало их в Батуричине не задержав, с подорожным моим листом отпустил в надлежащую дорогу. И что они в тех краях не бывали и пути не знают, послал для провожания Григорьева полку Анненкова капитана для лучшего и скорейшего тем законникам на назначенное место проезда и велел им по приезду к Москве с сим моим листом, чрез который посылаю вашей вельможности мой достождный поклон, явиться скоро пред вашу вельможность. О чем вашей вельможности донесши, отдаюся всегда благодательной милости и любви.

Из Батурича мая 4 дня.

В цыдулке, в том же листу положенной, написано:

Прошу вашей вельможности, чтоб сего капитана много на Москве не держат, отпустить оного до полку».

(ІР НБУВ. Ф. ІІ. № 3470. Арк. 1 зв.–2. Копія др. пол. ХІХ ст.).

№ 2

1701, травня 16 (5). – Батурич. –

Лист гетьмана Івана Мазепи до царя Петра І.

«В нынешнем 1701 году мая в 31 день к великому государю ... Петру Алексеевичу ... писал Войска Запорожскаго обоих сторон Днепра гетман и славного чина св. апостола Андрея кавалер Иван Степановича Мазепа киевских школ с учителем с Рафаилом Краснополским с товарищи, с 6 человеки.

Божию милостию пресветлейшему и державнейшему в. г. ц[арю] и в[еликому] кн[язю] Петру Алексеевичу (далі йде царський титул – Ю.М., С.П.) Иван Мазепа, гетман с Войском в. ц. величества Запорожского, падши до лица земли пред пресветлым в. ц. в. престолом, у стопы ног монаршеских, смиренно челом бью. По милостивому повелительному именному в. г., в. ц. в., указу в. ц. в. богомолец, преосвященный Варлаам Ясинский, митрополит киевский и галицкий и Малая Росии, из под своей митрополитанской власти послал в царствующий великий град Москву для учения детей честных и ученых иноков Рафаила Краснопольскаго, Иосифа Туробойскаго, Григория Гошкевича, Афанасия Строщовскаго, Мелетия Канскаго, которым я, чиня вспомогательство в поспешении в надлежащее мест, дал подорожный лист и подводы. О сем покорне Вам, великому государю, донести отдаюся, яко наскорей, вашей царскаго пресветлаго величества премилосердно благостыть.

Писан в Батуричине лета от Рожд[ества] Христова 1701 месяца мая 5 дня.

Вашего ц. прсв. в. верный подданный и найнижайший слуга Иван Мазеп, гетман и кавалер в. ц. в. Войска Запорожскаго».

(ІР НБУВ. Ф. ІІ. № 3470. Арк. 1–1 зв. Копія др. пол. ХІХ ст.).

²¹ Києво-Могилянська академія в іменах. С. 548–549.

²² Вертоградский Н. Нарвский триумфальный щит (Из нарвской художественной старины). Санкт-Петербург: Т-во Р. Голике и А. Вильборг, 1908. С. 24–28.

²³ Києво-Могилянська академія в іменах. С. 251.

²⁴ ІР НБУВ. Ф. ІІ. № 3470. Арк. 2 зв.–4 зв.

²⁵ Одесский М. Военные и театральные триумфы в российской пропаганде нач. XVIII в. *Вестник РГГУ. Серия «Литературоведение. Языкознание. Культурология»*. 2020. № 6. С. 100; Черная Л. Девизы в городской жизни петровского времени. *Русь, Россия: Средневековье и Новое время*. Москва: Изд-во Московского университета, 2019. Вып. 6. С. 525; Никулушкин К. Семиотика античного сюжета в национальном эстетическом сознании петровского времени (на примере описания торжественных врат 1703 и 1704 гг.). *Праксема*. 2016. № 4 (10). С. 84; Васильев В. Старинные фейерверки в России: XVII – первая четверть XVIII века. Ленинград: Изд-во Государственного Эрмитажа, 1960. С. 28–34; Зелов Д. Роль и участие А.Д. Меншикова в создании триумфальных арок первой четверти XVIII в. *Петровское время в лицах*. Санкт-Петербург: Эрмитаж, 2000. С. 19–24; Тюхменева Е. Искусство триумфальных врат в России первой половины XVIII века. Проблемы панегирического направления. Москва: Прогресс-Традиция, 2005.

References

- Briukhovetskyi, V. (Ed.). (2001). Kyievo-Mohylianska akademiia v imenakh [Kyiv-Mohyla academy in names]. Kyiv, Ukraine.
- Chernaia, L. (2019). Devyzy v horodskoi zhynny petrovskoho vremeny [Slogans in the city life of Petrine times]. *Rus, Rossyia: Srednevekove y Novoe vremia – Rus, Russia: Medieval and New Times*, 6, P. 523–527. Moscow, Russia.
- Efremova, N. (2015). Pervyi spektakl «shkolnoho» teatra Slaviano-hreko-latynskoi akademyy 1701 h. [The first performance of the «school» theatre of the Slavic-Greco-Latin academy in 1701]. *Voprosy teatра – Questions of theatre*, 1–2, P. 189–211.
- Erofeev, A. (2013). Tryumfalnye arky. Uvlekatelnaia ekskuryia po Severnoi stolytse [Triumphal arches. A fascinating tour of the Northern capital]. Sankt-Peterburh, Russia.
- Nykulushkyn, K. (2016). Semyotyka antychnoho siuzheta v natsyonalnom estetycheskom soznanny petrovskoho vremeny (na prymerе opysaniya torzhestvennykh vrat 1703 y 1704 hh.) [Semiotics of the antique plot in the national aesthetic consciousness of the Petrine time (on the example of the description of the solemn gates of 1703 and 1704)]. *Praksema – Praxema*, 4 (10), P. 82–92.
- Odesskyi, M. (2020). Voennye y teatralnye tryumfy v rossyiskoi propahande nach. XVIII v. [Military and theatrical triumphs in Russian propaganda of the early 18th c.]. *Vestnyk RHHU. Seriya «Lyteraturovedenyе. Yazykoznanyye. Kulturolohiya» – Bulletin of RNHU. Series «Literary studies. Linguistics. Cultural studies»*, 6, P. 97–104.
- Tiukhmeneva, E. (2005). Yskusstvo tryumfalnykh vrat v Rossyy per. pol. XVIII v. [The art of triumphal gates in Russia in the first half of the 18th c.]. Moscow, Russia.
- Zelov, D. (2000). Rol y uchastyye A.D. Menshykova v sozdanny tryumfalnykh arok pervoi chetverty XVIII v. [The role and participation of A.D. Menshikov in the creation of triumphal arches of the first quarter of the 18th c.]. Sankt-Peterburh, Russia.

о. Мицик Юрій Андрійович – доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського Національної Академії наук України (вул. Трьохсвятительська, 4, м. Київ, 01001, Україна).

pr. Mytsyk Yurii – doctor of historical sciences, professor, chief scientist at the M. Hrushevsky Institute of Ukrainian archaeography and source studies of the National Academy of sciences of Ukraine (4 Trokhsviatytska Str., Kyiv, 01001, Ukraine).
E-mail: mytsyk2002@ukr.net

Павленко Сергій Олегович – історик, заслужений журналіст України, шеф-редактор наукового журналу «Сіверянський літопис» (просп. Миру, 13/106, м. Чернігів, 14021, Україна).

Pavlenko Sergiy – historian, honored journalist of Ukraine, editor-in-chief of the scientific historical journal «Siverian chronicle» (13/106 Myru Av., Chernihiv, 14021, Ukraine).
E-mail: PavlenkoSO1955@gmail.com

LETTERS OF IVAN MAZEPA TO PETER I AND FYODOR GOLOVIN (1701)

The publication of two letters from Ivan Mazepa to Peter I and Fyodor Golovin discusses the dispatch of six professors from the Kyiv-Mohyla academy to Moscow. They were sent to the Russian capital by order of the tsar. The hetman personally oversaw the execution of this important task. Such attention from the Moscow authorities to authors of rhetoric, poetics, and philosophical courses was primarily due to the need to have specialists in Moscow to ensure triumphant ceremonies.

The published sources add many new details that complement the context of the early 1700s.

Key words: Mazepa, Peter I, Golovin, professors, triumphant ceremonies

Дата подання: 17 вересня 2024 р.

Дата затвердження до друку: 14 жовтня 2024 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Мицик, Ю., Павленко, С. Листи Івана Мазепи до Петра I та Федора Головіна (1701 р.). *Сіверянський літопис*. 2024. № 5. С. 88–91. DOI: 10.58407/litopis.240510.

Цитування за стандартом APA

Mytsyk, Yu., Pavlenko, S. (2024). Lysty Ivana Mazepy do Petra I ta Fedora Holovina (1701 r.) [Letters of Ivan Mazepa to Peter I and Fyodor Golovin (1701)]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 5, P. 88–91. DOI: 10.58407/litopis.240510.

